A hitélet és nevelés története a büntetés-végrehajtási intézetekben a XIX. században[1]

A büntetőjog, a büntetés-végrehajtási jog, a jogtudomány és a joggyakorlat egyik jelentős részét képezte a fogházakban, börtönökben, fegyházakban zajló *„javítás"* és nevelés. Az erkölcsi jobbítás, mint a büntetés-végrehajtás egyik célja, több évszázados múltra tekint vissza, és eredetileg alapvetően a lelkészek tevékenységéhez kapcsolódott. Tudományos szintű tanulmányozása, elméleti kidolgozása a *„modern"*, polgári szabadságvesztés-büntetés végrehajtására szolgáló intézetek megjelenésével kezdődött.

Ennek ellenére a laikusok és a szakma egy része még manapság is azon a véleményen van, hogy a nevelés csupán a modern börtönök túlzottan humánus *„tartozéka"*, vagyis felesleges pénzkidobás. Ezt a vélekedést főként a *„javítás"* eszközeiként funkcionáló oktatási, ismereterjesztő és szórakozási lehetőségek (könyvtár, újság, rádió, videó, mozi) váltották ki. E nézetek képviselői, azonban megfeledkeztek arról, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekbe nem csak *„hétpróbás, többszörös gyilkosok"*, azaz megrögzött és javíthatatlan bűnözők kerülnek. Az elítéltek jelentős hányada ugyanis alkalmi elkövető, menthető okból bűnöző, vagy éppen az elhanyagolt nevelés *„áldozata"*.

E miatt van jelentősége a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó nevelő munka és az ehhez szorosan kapcsolódó hitélet történeti vonatkozásai tanulmányozásának, fejlesztésének.

A nevelés gondolatának megjelenése a polgári büntetőjogban

A XIX. században a büntető teóriában bekövetkezett változás teremtette meg a nevelés tudományos-elméleti kidolgozásának a lehetőségét. A korábbi (*„középkori,... arisztotelészi elveken nyugvó, az egyház ideológiával erősen átitatott"*) abszolút elméleteknek legfontosabb eleme a megtorlás, és bár a nevelés (vallási-erkölcsi jobbítás) létezett, mégis a *„perifériára szorult"* a büntetőjogban.[2] Ezzel szemben a felvilágosodás eszméi magukkal hozták az emberi, vagy legalább is az emberibb büntetés-végrehajtás követelményét. Így jelentek meg a relatív elméletek, melyek *„közös vonása, hogy a büntetés célját általában a büntetés hasznosságában; az újabb bűncselekmények megelőzésében jelölték meg."* Tehát egyrészt a nevelési eszme előtérbe kerülése, másrészt pedig a szabadságvesztés-büntetés szinte kizárólagossá válása a büntetések körében, elvezetett ahhoz, hogy a tudomány – ahogy a praxis is – egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a nevelésnek.

Pál László szerint a polgári büntetőjog képviselői közül a *„nevelés – konkrétan az erkölcsi javítás – koncepciója Benthamnál jelent meg először a legkövetkezetesebben."*[3] ***Bentham*** az *Értekezés a polgári és a büntető törvényhozásról* című művében *„a büntetések tulajdonságait 12 pont-*

ban foglalta össze". Koncepciójában fontos helyet foglalt el ezek között az a tulajdonság, amelyet *'erkölcsi javításra törekvés'* -nek nevezett. Nézetei szerint minden büntetésnek kisebb-nagyobb mértékben van elrettentő hatása. *„Ha csak az elrettentés, a félelem érvényesül, s csak ez által fékezik a bűnözést, nem várható a bűntettes megjavulása".* ***Bentham*** úgy vélte, hogy a *„megelőzés feltétele a bűnelkövetők erkölcsi javítása. Ez az erkölcsi szokások kialakítása, fejlesztése és a jellem jó irányba megváltoztatása által lehetséges. Az erkölcsi javítás folyamatában kétirányú hatást kell gyakorolni az elítéltre: egyrészt a 'bűnre csábító motívumokat' gyengíteni és megszüntetni kell, másrészt a 'védő motívumokat' erősíteni, fejleszteni kell. ... A motívumok a cselekvésnek okai, tehát az erkölcsi javításban a bűnre csábító motívumokat célzottan kell korrigálni. ...Az erkölcsi javítás érdekében a kis mértékben, és a súlyosan veszélyes bűnözők kategóriáit külön kell választani és a kategória sajátosságai szerint differenciáltan kell kezelni."*

Bentham nagyon pontosan látta a nevelés nélkülözhetetlen voltát, a differenciált kezelés és a fogvatartottak bizonyos szintű elkülönítésének szükségességét. Az angol büntetőjogász a büntetés-végrehajtás egyik sarkalatos problémáját is megfogalmazta, miszerint *„a börtönökre jellemző, hogy az elítéltek tétlenül töltik szabadságvesztés büntetésüket...,* ***probléma, hogy... a »börtönök a gonoszság nyilvános iskolái«... Így az erkölcsi javulás helyett a bűnözők egymásnak átadják tapasztalataikat, megőrzik bűnöző szokásaikat."***[4]

A polgári büntetőjog tudomány másik kiemelkedő alakja ***Franz Holtzendorff***[5]. A német tudós kiinduló tétele, hogy a büntetés-végrehajtás két alapvető tényezője: *„egy külsőleg ható kényszerítő"* erő és *„egy belső aktivizáló"* hatás. Az előbbi az állami hatalom kifejeződését foglalta magában, mely biztosítja a börtönben a rendet, fegyelmet, tehát a rendeltetésszerű működést. Az utóbbi pedig *„olyan mozgósító erő, amely beláttatja, megérteti az elítéltekkel, hogy a kényszerintézkedések a belőlük származó hátrányok ellenére szükségszerűek, és... a rendszabályok betartásában önkéntességre"* ösztönözte őket. Ennek a két tényezőnek kellett mindenképpen érvényesülnie, hogy a javítás eredményes legyen. ***Holtzendorff*** szerint ezen kívül a nevelésnek minden szempontból (célok, feladatok, eszközök, módszerek stb.) kidolgozottnak, áttekinthetőnek kellett lennie. A témával kapcsolatos legfontosabb – ma is alapvető tételnek számító – megállapítása, bár a nevelés legfontosabb feladatainak ellátója mindenek előtt a tanító és a lelkész, de nemcsak nekik, *„hanem mindenkinek, aki a büntetés-végrehajtási feladatok végrehajtásában együttműködik, szükséges pedagógiai képzettséggel rendelkeznie".*

A hazai polgári gondolkodók közül kiemelkedő ***Finkey Ferenc***[6] e témabeli munkássága. A büntetőjogi szakíró a büntetés tartalmának három fontos elemét határozta meg. Az első a büntetésből fakadó *„rossz"*, amely a *„fizikailag érzékelhető kellemetlenségekben és az erkölcsi rosszallásban"* nyilvánult meg. A második tényező az *„elítélt lelki felemelése"*, miszerint a büntetésnek a rab javát is szolgálnia kellett. ***Finkey*** szerint ugyanis *„Az a büntetés, amely csak súlyt, csak fájdalmat okoz, amely megsemmisíti, tönkreteszi az elítéltet, nem tökéletes büntetés".* A

harmadik elem pedig a *„bűnbánatra indítás, az elítélt igazságérzetének felkeltése, azaz megnyugvás"*. A büntetés célja szerint pedig kétféle lehet: generális (általános) és speciális (különös). Az előbbi a megelőzést és az elégtételt, az utóbbi az ártalmatlanná tételt és a javítást is magába foglalta.

A javítás-nevelés kérdésével kapcsolatban ***Finkey*** nagy jelentőséget tulajdonított a két fogalom közötti különbségtételnek. *„A 'javítás' szűkebb, a 'nevelés' tágabb körű hatásmechanizmus. A 'javítás' -ról kizárólag a romlás, züllés útján levők, vagy a már erkölcsileg romlottak esetében beszélhetünk, tehát javításra szorulnak a súlyos bűncselekményt elkövetett és hosszú szabadságvesztés-büntetésre ítéltek. (...) A 'nevelés' viszont olyan kategória, amely az összes szabadságvesztési nemekre ítéltekre nézve közvetlenül érvényesülhet; általános végrehajtási célnak tekinthető."* A nevelésnek három területét – a testit, az értelmit és az erkölcsit – határozta meg munkájában ***Finkey***. Figyelemre méltó, ahogy a szerző az erkölcsi nevelést még további három mozzanatra bontotta. Az első lépés: *„a figyelmeztetés, a felhívás a helyes (erkölcsös) viselkedésre, a helytelen (erkölcstelen), jogtalan vagy éppen büntetendő cselekménytől való tartózkodásra"*. Ezt követi *„a helytelen szokások, az erkölcsi hibák elhagyására való rendszeres figyelmeztetés"*. Végül következett *„a jó, igaz és a szép szeretetére, mások megbecsülésére, az erkölcsi kötelességek önként, lelki szükségből való teljesítésére"* történő ránevelés.

A fentiekben – természetesen a teljesség igénye nélkül – vázolt teóriákkal kapcsolatban azonban mindenképpen szükséges volt annak hangsúlyozása, hogy ezek *„csak"* elméletek, így sajnos sem a reformkor börtöneiben, sem a mai büntetés-végrehajtási intézetekben nem valósultak – valósulnak – valósulhattak meg teljes mértékben a – valljuk be néha kissé szentimentálisnak tűnő – követelmények. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy az ilyen jellegű elméleti munkák feleslegesek lennének, hiszen a gyakorlat ezekre is épül, ezekből is merített.

Lelki és szellemi nevelés története Magyarországon

A nevelés és a javítás *„eszméje"* már a korai feudalizmus idejétől kezdődően megjelent a büntetés-végrehajtásban. ***Mezey Barna*** véleménye szerint *„A nevelhetőség gondolata nem egyszerűen lappangó eleme volt a büntetés-végrehajtásnak, hanem kifejezett célja, deklarált teóriája."*

Emellett *„... az egyház erős befolyása soha nem engedte kiölni a büntetőjogból a javíthatóság eszméjét. Ez a hatás megjelenik úgy direkt (pl. papi nevelés, böjtölés), mint indirekt formában (fokozatos büntetés, asylum)"*. Mindezek után szinte magától értetődő, hogy miután a polgári korszakban megjelentek – a klasszikus teóriákat háttérbe szorítva – a javítási elméletek, a börtönügy tudománya, de hazánkban az 1843. évi nevezetes börtönügyi javaslat tárgyalásakor a diéta is fontosnak tartotta a nevelés kérdését. *„Természetesen ez idő tájt a nevelés leginkább a lelki gyakorlatok biztosításában fogalmazódott meg... Az állam kötelezettségei között ismerte el a lelki gondozás biztosítását."*[7]. Az 1843. évi tervezetben megfogalmazott szakaszok a következők: *„A fogházi intézet falai között, rendelt időben tartani szokott isteni tiszteletben, a betegek egyedüli*

kivételével, az elzárt vádlottak is a megállapított módon részt venni tartoznak... (12. §) A börtön épületiben vasárnapokon, s illetőleg ünnepeken tartani szokott isteni tiszteletben a rabok, ki-ki maga vallása szerént, a fogház rendszeréhez alkalmazott módon részt... (62. §) vehetnek". A törvényjavaslatnak ezt a részét – pénzügyi okok miatt – már a tárgyalások során elvetették.

A következő jogszabály, amelyben a nevelés kérdése felmerült, az 1878. évi V. tc.. A nevelésben továbbra is elsődleges szerep jutott a lelkésznek, és gyakorlatilag ez hazánkban 1949-ig nem változott.

A lelkész a börtönben

Ahogy az már a fentiekből is kiderült, a büntetés-végrehajtási nevelésnek *három fő területe* volt: *az erkölcsi, a szellemi és a testi.* Az ezekkel a feladatokkal kapcsolatos kötelezettségek az intézeti lelkészre és a tanítóra hárultak. A javítás folyamatában azonban a XIX. században a lelkészeknek szinte kizárólagos volt a szerepük. Ennek oka részben abban a tényben keresendő, – a tudományos élet gondolkodóinak egy része is azt az álláspontot képviselte – hogz a büntetés csak akkor volt eredményes, ha bűnbánatra, lényegi, belső változásra késztette az elítélteket, és erkölcsi javulást eredményezett. Ez az eredmény pedig nézetük szerint csak a vallás és ennek közvetítője, a lelkész révén volt elérhető. Ezt a gondolatot hangsúlyozta többek között ***Tóth Mór*** is: *„A rabnak morális megjavulását magányos elzárás, munka s hallgatás még nem eszközölheti; a társaság büntethet, visszaijeszthet a rossztól, meggátolhatja a gonoszok egymás közti megromlását: de jobbítani csak a vallás feladata!"*[12]. ***Eötvös József*** azt a gondolatot, hogy *„csak egy jobbíthat igazán s örökre, a hit"*, kiegészítette még egy nagyon fontos, és sajnos csak ritkán hangsúlyozott tétellel: a valódi és végleges javuláshoz szükséges, hogy az elítéltet a szabadulást követően a társadalom visszafogadja. Ahogy a szerző megfogalmazta: *„szükség, hogy a vallásosság ... a kiengesztelt társaságot megbocsátani tanítsa".*[13] Mindezek alapján elmondható, hogy komoly teendők, nagy felelősség és még nagyobb elvárások kapcsolódtak az intézeti lelkész munkájához. Így egyáltalán nem tűnt túlzásnak ***Tóth Lőrinc*** véleménye: *„...nem ismerek szebb hivatást, nemesebb feladatot, mint a fegyházi lelkészé, s nem ismerek nagyobb érdemet, mint Istennek e szolgájáé, ha kötelességeit világosan felismeri és híven teljesíti."*[14]

A lelkészek konkrét feladatainak meghatározásával a XIX. század közepétől kezdett el foglalkozni a büntetőjogi tudomány. ***Szemere Bertalan*** egy vagy két pap jelenlétét tartotta szükségesnek, akiknek kötelességük *„...kamarábul kamarába járni,...magyarázván a vallás s erkölcs parancsait; oktatván kötelességeire Isten, Haza és önmaga iránt...és szinte vezesse a megjavulás kútfejéhez."*[15] ***Szemere*** a tömlöcépületben kívánt szállást adni a református és a katolikus papnak, a többi felekezet tekintetében pedig kivitelezhetőnek tartotta a lelkészek *„bejárását". Tóth Lőrinc* néhány évtizeddel később már kissé részletesebben és pontosabban határozta meg az elvárásokat.

Szerinte a lelkész feladata nem egyszerűen az istentiszteletek megtartásából és közös imádkozásokból állt, hanem ezekhez szorosan kapcsolódtak a következő kötelezettségek is: a fogvatartottakkal *„... minél több időt töltsön, hozzájuk sze-*

retetteljesen közeledjék, egyéni sajátosságaikat tanulmányozza...", hogy aztán *„... komoly magukba szállásra, bűnbánatra,... törvénytiszteletre, emberszeretetre,...munkakedvre, s Istenben való bizalomra bírja."*[16] Ezen kívül a lelkész tisztje a hitoktatás is. ***Megyeri István*** az intézeti lelkészek fő teendőjének a magánzárkák látogatását, a beszállítottak lelki gondozását és bűnbánat felébresztését tekintette. A felekezet szerint a pap feladata volt még a gyóntatás és áldoztatás, továbbá az utolsó kenettel feladása a haldoklókra.[17]

A legteljesebb meghatározás ***Szőllősi Oszkár*** könyvében[18] olvasható. A szerző az ezzel a témával kapcsolatos 1870. évi Házszabályok és az 1880-ban kiadott fegyház-, börtön- és fogházrendtartások egyes szakaszai alapján mutatta be a börtönlelkész kötelességeit.[19] A pap további feladata a napi kétszeri mise megtartása volt, melyen a részvétel az elítéltek számára kötelező volt. Ezen kívül *„Kötelesek hetenként többször meglátogatni a magánzárkában, munkatermekben és kórházban lévőket."* A szabályok szerint a lelkész az erkölcsi-lelki javulás érdekében akár saját hivatali helyiségében is beszélgethetett a fogvatartottal. Viszont a térítés és az áttérés nem volt megengedett. Külön szabályozás alá tartoztak a betegek és a haldoklók, akiket *„a nap és az éj bármely órájában"*, ha ezt kérték, *„részesíteni kell vallási vigasztalásban."* Komoly veszély esetén a letartóztatott számára a végrendelkezés és a házasságkötés feltételeit is biztosítani kellett.

Végül a hitoktatás is a lelkész feladatai közé tartozott. Gyakorlatilag a papok helyzete és kötelességei 1945-ig nem változtak. A lelkész által végzett erkölcsi javítás átfogó jellegét bizonyítja a nevelési metodika.[20] Eszerint a papnak munkája során a fogvatartott gondolkodásmódját lépésekben kellett formálnia. Először is a bűnelkövetéstől való tartózkodás három legfőbb indoka mindenki számára az, hogy ő ember, polgár és végül, hogy keresztény. A lelkésznek a nevelés során rá kellett mutatnia a polgári és az isteni büntetések közötti különbség lényegére, világossá kellett tennie az elítélt számára azt, hogy milyen módon tudta *„rabságának"* idejét saját erkölcsi javulására fordítani. Mindezekről a papnak nem csak általánosan kellett beszélnie, hanem az egyes bűncselekményekre lebontva is be kellett mutatnia azt. Ezáltal egyfajta kiutat, jövőbeli reménységet nyújthatott a rabok számára.

A lelkészi munkáról összességében elmondható, hogy mind a szabályozás, mind a gyakorlat emberfeletti teljesítményt követelt a papoktól. Személyükben és munkájukban pszichológusi, szociológusi, pedagógusi és természetesen missziónáriusi ismereteket, *„szaktudást"* kellett egyesíteniük. Nem véletlenül merült fel a büntetőjogi irodalomban – ahogy az a fentiekből is kiderült –, hogy a javítómunka sikerességéhez szükséges, hogy mindazoknak, akik az elítélttel kapcsolatba kerültek, pedagógiai képzettséggel kellett rendelkezniük.

A lelkész helye a büntetés-végrehajtás intézményrendszerében

A lelkészi munka intézményi befogadásáról hiteles képet a fogházak működését, felépítését, összetételét leíró, az igazságügy minisztérium által kiadott ún. jelentések adtak. Ezen *„állapotfelmérések"* alapján 1867-től kezdődően folyamatosan

feltérképezhetővé, ellenőrizhetővé, megfoghatóvá vált a büntetés-végrehajtás menete. Az 1867. évi jelentés *„az első volt a magyar börtönügy történetében, mely a fegyházügy állását a nyilvánosság elé tárta."*[22] A dokumentum az intézetek működésének, személyzeti összetételének bemutatásán túl részletesen, egyes intézményekre lebontva mutatta be az azokban megvalósuló *„jobbító-nevelő"* munka menetét, hatékonyságát. A jelentés készítőinek megállapítása szerint a tényleges jobbításnak minimális feltétele az elítéltek bizonyos szintű osztályozása. Ez azonban a legtöbb fegyintézetben nem (ahogy ez Szamosújváron tapasztalható) vagy pedig csak részlegesen – nappali szétválasztás, illetve etnikai jellegű elkülönítés formájában – valósult meg. (Az előbbi a nagyenyedi intézetre, az utóbbi pedig a márianosztrai fegyházra jellemző.) Ami a lelki gondozást illeti, a jelentés szerint sokkal inkább a lelkiismeretes papok munkálkodásának, mintsem az intézményi szervezettségnek tudhatók be az e téren elért eredmények. A legsikeresebbnek Márianosztra tekinthető, hiszen a katolikusok számára minden nap istentiszteletet tartottak, és a pap révén oktatásban is részesültek az elítéltek. (Ennek a rendszernek egyetlen hátránya, hogy a nem katolikus vallásúak háttérbe szorultak.) Ezzel szemben Nagyenyeden egyáltalán nem tellett vallásoktatásra, a szertartásokat *'bejáró'* papok tartották meg. Megoldatlan volt a helyzet Vácott is, ahol ugyancsak nem alkalmaztak külön fegyintézeti lelkészt. A fentiekhez hasonlóan *„kis hatásfokkal"* működött a lelki nevelés Munkácson, ahol egyetlen katolikus pap tevékenykedett, és ő is csak, mint bejáró. A jelentés szerint még ennél is elkeserítőbb volt a helyzet Szamosújváron, ahol a lelkész hiánya miatt még az istentiszteletek megtartása sem volt mindig lehetséges. Az illavai intézet már fel tudott mutatni bizonyos eredményeket. Lehetőséget biztosítottak miselátogatásra minden szombaton és vasárnap a római és a görög katolikusoknak, évente nyolc-tíz alkalommal az evangélikusoknak és évente kétszer a zsidóknak. A lelki nevelés terén a legnagyobb szervezettséget a lipótvári fegyintézetben tapasztalta a jelentést készítő bizottság. Itt ugyanis a *„lelkész teljes mozgásszabadságot élvezett, a rabok pedig bármikor magukhoz hivathatták. Heti három alkalommal német, szlovák és magyar nyelű erkölcsi tanításokat szerveztek. Két római katolikus, egy görög egyesült, egy evangélikus lelkészt alkalmaztak, továbbá egy rabbit és egy izraelita előimádkozót."*[23] Összességében e csekély eredményektől eltekintve a lelki nevelésre és oktatásra, s ez által a javítási cél elérésére a magyarországi fegyintézetek ez idő tájt a személyi feltételek hiánya miatt (költségvetési okok) alkalmatlanok, és így ez a feladat nagyrészt megoldatlan maradt.

1867 után még számos jelentést adott ki az igazságügy minisztérium saját működéséről és a magyarországi igazságügy állapotáról, melyekben az intézetek működését is érintette. A következő *„intézmény-specifikus"* beszámoló azonban csak 1890-re datálható.

Ez a *Jelentés* az országos letartóztatási intézetek 1890. évi állapotáról szólva a vallásos és az elemi oktatás feladataként jelölte meg, hogy az elítéltek ezeket az ismereteket legalább minimális szinten elsajátítsák. További tanulási lehetőséget biztosított a jelentés szerint minden inté-

zet tanfolyamok formájában *„azok részére, akik már előrehaladottabb ismeretekkel birván ezeket ismétlés és gyakorlat által tovább fejleszteni önkényt kívánják."* Ezeken a foglalkozásokon minden fogvatartottnak kötelezően részt kellett vennie. Ami az egyes intézetekben tevékenykedő lelkészek számát illeti nézzük a következő statisztikát: Illaván egy római katolikus, egy görögkeleti, egy református és egy izraelita lelkész látta el a fenti feladatokat. Lipótváron és Sopronban a két római katolikus pap mellett mindössze egy református és egy izraelita tevékenykedett. Munkácson már a római katolikus, az evangélikus és az izraelita lelkész mellett egy görög katolikust, valamint egy reformátust is alkalmaztak. A váci intézetben egy római katolikus, egy görögkeleti, egy református és egy izraelita lelkész látta el a lelki neveléssel kapcsolatos teendőket. Márianosztrán és Szegeden egy római katolikus, egy görögkeleti, egy evangélikus, egy református és egy izraelita pap munkálkodott. A legkiegyenlítettebb képet a szamosújvári intézet mutatta, ahol egyaránt megtalálhatók a római katolikus, a görögkeleti, a görög katolikus, az evangélikus, a református, az unitárius és az izraelita vallás képviselői. Hasonló a helyzet Nagyenyeden is, ahol a fentiek közül csak a görög katolikus papot nem sorolta fel a jelentés. Mindehhez hozzá kell tenni, azonban azt, hogy a lelkészek alkalmazását – általában a római és a görög katolikusokat kivéve – főként úgy oldották meg, hogy őket nem rendes javadalmazással, hanem csak tiszteletdíjjal jutalmazott bejáróként foglalkoztatták. A leírt szerkezet a papok és munkájuk intézményrendszerbeli elhelyezését tekintve a második világháború végéig gyakorlatilag alapvetően nem változott. Ezt követően az *„új nézeteknek"* megfelelő, új börtönrendszerből fokozatosan kiszorultak a lelkészek.

Márianosztra különleges helyzete

Külön említést érdemel az erkölcsi nevelés feladatainak ellátása szempontjából a Márianosztrai Fegyház és Börtön. Az épületet *Nagy Lajos 1352-es alapításától II. József* uralkodásáig – aki 1786-ban eltörölte a szerzetesrendet – pálosok birtokolták és kolostorként funkcionált. A rend működésének beszüntetését követően Márianosztrán *„az új »földesúr« a szerzetesek vagyonából létesített Vallás- és Tanulmányi Alap lett"*[24]. A kolostor hasznosításának gondolata ezt követően csak az abszolutizmus idején merült fel. 1855 és 1858 között épült országos börtönként Illava, Munkács, Lipótvár, Vác és Márianosztra. Nosztrán a régi kolostorépületek felhasználásával alakították ki az első olyan női börtönt, amely az akkori nézetek figyelembevételével modernnek számított. Az említett fegyintézetekre azért volt szükség, mert a polgári korszak idején alapvetően megváltozott a büntetésvégrehajtás. Így a büntetési nemek között a korábban gyakran alkalmazott *„halálbüntetés és a testi fenyítés* vesztettek *jelentőségükből, s fő büntetéssé a szabadságvesztés vált."*

Ennek az átalakulásnak a részeként lett Márianosztra az erre kijelölt Szent Vince-rend vezetésével 1858-tól női elítéltek fegyintézetévé. *„A hajdani kolostor ettől kezdve a világi vezeklés szintere lett."* A fegyház vezetését a rend és az állam között létrejött szerződés határozta meg. Az apácák a bérbe kapott bünte-

tőintézet igazgatását szigorú valláserkölcsi alapon szervezték meg. A fegyencnők szerintük nem csupán csak bűncselekmény követtek el, hanem vallási értelemben véve is bűnösök voltak, lehetővé kellett tehát számukra tenni, hogy kibéküljenek Istennel. Márianosztra különlegességét tehát az adta, hogy nemcsak az erkölcsi nevelés, a lelki élet ápolása, hanem a letartóztatottak élelmezése, a munka vezetése, a felügyelet gyakorlása stb., vagyis minden olyan feladat, amely az intézet fenntartását szolgálta, az *„egyház"* kezébe került. A kiegyezést követő időszakban az intézet állapotáról, működéséről a ***Tauffer Emil*** és ***Csillagh László*** nevéhez fűződő *Jelentés* adott hiteles képet. Márianosztrán a lelki nevelés az istentiszteletek megtartása mellett magában foglalt még magyar és német nyelvű erkölcsi oktatást, ill. egyéb nevelő szándékú foglalkozásokat is. Így a körülményeket figyelembe véve és a felekezeti kérdésektől eltekintve ez a fegyintézet biztosította leginkább az erkölcsi javítás megvalósításának lehetőségét. A márianosztrai intézet működésének ez a formája 1948-ig tartott. Ekkor ugyanis *„ismét visszaállították a szigorított dologházat, és fogházat rendeztek be fiatalkorú elítélteknek. Az őrség kettészakadt, külön parancsnoka volt a férfi őrségnek és külön a női őrségnek, 'az igazgató főnöknő és* az *apácák tekintélye megingott'. Felszólították őket, hogy lépjenek állami szolgálatba, erre azonban nem voltak hajlandók."* Így 1948 áprilisában döntés született a Márianosztrai Fegyház és Börtön állami tulajdonba vételéről. Ezt követően 1949 májusában az állam átvette az igazgatást a Szent Vince-rendtől. Majd *„rövidesen az is eldőlt, hogy az intézményt az Államvédelmi Hatóság veszi át férfi foglyok őrzésére: az ezzel összefüggő építési és* átalakítási *munkák"*[25] 1950 májusában kezdődtek meg.

Bár hazánkban csak Márianosztrán alkalmazták ezt a rendszert – tehát csak női elítéltek esetében –, mégis a szakemberek heves tiltakozását váltotta ki az, hogy úgymond laikusok kezébe került a büntetés-végrehajtás. Általánosak voltak a ***Balogh Jenőéhez*** hasonló dühös véleménynyilvánítások: *„a szabadságvesztés büntetés tartalma ma nem merül ki, sem a sokat imádkozásban, sem egynéhány kézi munkanem megtanításában"*[26]. Bár a felháborodás nem volt teljesen alaptalan, hiszen ez a rendszer bizonyos szinten valóban a vezetés *„szakmai kézből való kivételét"* jelentette, de ezt a megközelítést mégis fenntartásokkal kellett kezelni. Ez a forma ugyanis (az osztrák börtönüggyel ellentétben) hazánkban csak a márianosztrai női intézetben működött, és ott is különleges feltételek mellett. Emellett pedig ez az irányítás nem egyfajta önhatalmú vezetés, hanem a mindenkori szerződésnek szigorúan megfelelő, és a felsőbb utasításoknak eleget tevő igazgatás volt. Végül pedig mi sem bizonyítja jobban a szerződéses rendszer létjogosultságát, mint az, hogy egészen 1950-ig ezzel a szisztémával működött az intézet.

Börtönmisszió – patronage

A javítási elméletek képviselői egyértelműen megállapították, hogy csak az az ember képes a bűnöző életmód csábításainak ellenállni, aki erős morális alapokkal rendelkezik. Éppen ezért tekintették a rabok erkölcsi nevelését a bünte-

tés-végrehajtás egyik fontos céljának. ***Engelberg*** szerint *„Elutasíthatatlan követelmény hát, hogy annak, ki a lejtőre jutott vagy éppen ... elbukott, megmutassák azt az utat, mely egyedül üdvös és áldásos. Ezt a feladatot tűzte maga elé az elbocsátott rabok segélyezésének intézménye, a patronage."*[27] Rabsegélyezés, patronage alatt tágabb értelemben a bűncselekmény minden mutatkozó csírájának elfojtását, szűkebb értelmezésben pedig a társadalomba való visszavezetést ért a szerző. A rabsegélyezés alapvetően a fiatalkorúakkal kapcsolatban merült fel a büntető jogtudományban. Célja, hogy a szabadulás előtt álló elítélteket segítse a börtönön kívüli életbe való beilleszkedésben. Gyakorlatban ez a rabot rendszeresen látogató, képzett pártfogó tevékenységében valósult meg. Ezek azok az ismérvek, melyek a patronage-t a börtönmisszióhoz kötötték, és amelyek alapján ez utóbbi – a javítás szerves részét képező – tevékenység tartalma, sajátosságai körvonalazhatók. Elhatárolásuk, a különbségeket alapul véve, a következő szempontok szerint lehetséges. Míg a patronage elsősorban a fiatalkorúakhoz kapcsolódott, addig ilyen *„réteg-specializáció"* a börtönmisszió esetében elképzelhetetlen. Az előbbit hivatásos pártfogó végezte, aki első sorban *„oly eseteket kezel, melyekkel sem a szülő, sem a lelkész, sem az iskola nem bír"*[28], az utóbbiból eredő feladatokat pedig alapvetően az egyház szellemében működő szervezetek *„szociális munkásai"* látták el. Végül rabsegélyezés *„módszere"* egy általános, a mindennapi életre való felkészülést/felkészítést foglalt magába, míg a börtönmisszió elsődleges, az aktív vallásgyakorláson, hitéleten alapuló erkölcsi nevelést (ezért is kapcsolódhatott szorosan a lelkész munkájához).

Mindezek nyomán meg sem lehet kérdőjelezni, hogy büntetés-végrehajtási intézetekben folyó erkölcsi nevelésnek feltétlenül része a börtönmisszió. A fogalom találó meghatározása olvasható ***Finkey Ferenc*** írásában: *„a börtönbe került hitsorosaiknak vallási vigaszban részesítése s a hitetlen vagy cinikus lelkületű raboknak a vallás fegyvereivel való megtérítését és a javulás útjára vezetését"*[29] jelentette. Ez a gyakorlatban felügyelet alatti beszélgetést és előadások formájában történő oktatást jelentett. A misszió tagjai feladatuknak tekintették a fogvatartottak lelki terhének oldását, vigasz nyújtását, egymáshoz és a családhoz való viszony javítását, a bosszúvágy helyett megbocsátásra ösztönzést, börtönártalmak csökkentését, remény és támasz nyújtását. Ezek a célok és teendők csaknem lefedték a lelkész kötelezettségeit, tehát egy jól működő börtönmissziós tevékenység hasznos kiegészítője, megerősítője a pap munkájának. A különböző, többnyire a hivatalos egyházon kívül, de az egyház szellemében működő missziótársulatok kötelességüknek tekintették nemcsak az intézetekben való munkálkodást, hanem a szociális munka folytonosságának érdekében megfelelő képzés biztosítását is.

Ezt oktató szemináriumok, nyilvános lelkigyakorlatok, előadások, tanfolyamok, tanulmányi utazások szervezésével valósították meg. Az így kiképzettek azonban nemcsak büntetés-végrehajtási intézetekben, hanem többek között otthonokban, egyesületeknél és kórházakban is végeztek karitatív tevékenységet.

Ezek a szervezetek általában szigorú szabályzattal rendelkeztek. *Farkas Edit* a Szociális Missziótársulatról írt munkája jellemző képet festett a működésükről. A legfontosabb szabályok a következők. Mindenek előtt alapvető követelmény az elhivatottság és a képzettség. Ezt egészítették ki a külsőségekkel, főként a ruházattal kapcsolatos előírások. A szervezeti felépítésben különbséget tettek bel-, kül - és pártfogó tagok között. Ennek alapján határolhatók el egymástól a kiképzett *„nővérek"*, a beltagok közeli ismerősei és a működéshez anyagi támogatással hozzájárulók, pártolók.[10]

Az ilyen és ehhez hasonló börtönmissziós társulatok egyházi és állami jóváhagyással, támogatással 1949-ig gyakorlatilag zavartalanul működtek.

A lelkészek, miként láthattuk, gyakorlatilag a kezdetektől fogva résztvevői valamilyen formában a büntetések végrehajtásának. A kezdeti viszonylag *„képlékeny"* feladatkör fokozatosan körvonalazódott az évszázadok során, és a szabadságvesztés-büntetés térhódításával párhuzamosan vált az intézményi rendszerbe is betagolódott *„munkakörré"*. Ez a hagyományos lelkészi tevékenységeken (az utolsó szentség kiadásán, házasságkötés, temetés levezetésén stb.) túl már alapvetően a fogvatartottak erkölcsi jobbítását és nevelését foglalta magában. A relatív (a prevenciót és a nevelést elsődlegesnek tekintő) elméletek megjelenésétől intézményesült a büntetés-végrehajtásban a papok ilyen irányú tevékenysége, melynek szerves fejlődése az 1945 utáni politikai változásokkal tört meg Magyarországon.

Davidovics Krisztina

Jegyzetek

[1] Készült az ELTE Magyar állam- és jogtörténeti Tanszékének Börtönügyi szemináriumában.

[2] Mezey B.: A magyar polgári börtönügy kezdetei; Budapest, 1995. 18. p

[3] Pál L.: Nevelés a büntetés-végrehajtásban; Budapest, 1976. 270-75. p

[4] Pál L.: i.m. 270-75. p

[5] Franz Holtzendorff-Eugen Jagemann: Handbuch des Gefängnisswesens; Hamburg, 1888. 14-16. p

[6] Finkey F.: Büntetés és nevelés; Budapest, 1917. 41-83. p

[7] Mezey B.: i.m.1990. 14. p

[8] Legelőször a letartóztatottak levelezésének ellenőrzésétől tiltották el a lelkészeket a 123 840/1948. IM VI. számú utasítással.

[9] Gláser I.: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása, történeti áttekintés; Budapest, 1975. 270-71. p

[10] Vö.: 1967. évi Bv. Szabályzat VI. fejezet

[11] Igaz, a Szovjetunióban még ezt az is súlyosbította, hogy a rabokra a köztörvényes bűnözők „felügyeltek".

[12] Tóth M: Tanulmányok a börtönügy terén; Eger, 1874. 67. p

[13] Eötvös J: Vélemény a fogházjavítás ügyében ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez; Pest, 1838. 48. p

[14] Tóth L: Fegyházi tanulmányok, Az Illavai Fegyház; Budapest, 1895. 16. p

[15] Szemere B: Terve egy építendő fogháznak a magányrendszer elvei szerint; Kassa, 1838. 49. p

[16] Tóth L: i.m. 17-18. p

[17] Megyeri I: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek; Budapest, 1905. 334. p

[18] Szőllősi O: A magyar börtönügy; Budapest, 1930. 23-25. p

[19] Vö.: 1870. június 10-én kelt rendelet: házszabályok és szolgálati utasítások a m. kir. fegyintézetek számára; Fegyházrendtartás: 2106/1880. I. M. E. sz. r. II. melléklete; Börtönrendtartás: 2106/1880. I. M. E. sz. r. IV. melléklete; Fogházrendtartás: 2106/1880. I. .M. E. sz. r. V. melléklete és 696/7874. I. M. sz. r. III. része

[20] E módszertan főbb pontjainak meghatározása olvasható többek között az Erkölcsi keresztény oktatások különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető jobbításokra című alkotásban. K. Lyceum 1819.

[21] Fehérváry I: Börtönvilág Magyarországon 1945-56; Budapest, 1978. 146-47. p

[22] Mezey B: i.m. 1995. 93. p

[23] Mezey B: 1995. 104. p

[24] Tamáska P: Márianosztrai panoptikum; Budapest, 1988. 16-19. p

[25] Tamáska P: i.m. 96-97. p

[26] Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához; Budapest, 1887. 29. p

[27] v. Engelberg: A büntetendő cselekmények megelőzése – különös tekintettel a patronage-ra; Budapest, 1909. 71. p

[28] Farkas E: A hivatásos pártfogó; Budapest, 1911. 25. p

[29] Finkey F: Büntetéstani problémák; Budapest, 1933. 144. p

[30] Farkas E: Szociális Missziótársulat rövid ismertetése; Budapest, 1911.

Felhasznált irodalom

Balogh Jenő: *Börtönügyi viszonyainak reformjához*, Budapest, 1887. 29. p.

Deák Ferenc: *Alapítva: 140 éve – Márianosztra tegnap és ma*, Börtönügyi Szemle, 1998. 3. sz. 122–126. p.

Eötvös J.: *Vélemény fogházjavítás ügyében ns. Borsod vm. ebbeli küldöttségéhez*, Pest 1838. 48.p.

Farkas E.: *A hivatásos pártfogó*, Budapest, 1911. 25. p.

Farkas E.: *Szociális Missziótársulat rövid ismertetése*, Budapest, 1911.

Fehérváry I.: *Börtönvilág Magyarországon 1945-56.* Budapest, 1978. 146–147. p.

Finkey F.: *Büntetés és nevelés*, Budapest, 1917. 41–83. p.

Finkey F.: *Büntetéstani problémák*, Budapest, 1933. 144. p.

Franz Holtzendorff-Eugen Jagemann: *Handbuch des Gefangnisswesens*, Hamburg, 1888. 14–16. p

Gláser I.: *A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása, történeti áttekintés*, Budapest, 1975. 270–271. p.

Jelentés az országos letartóztatási intézetek 1890. évi állapotáról 81. p.

Megyeri I.: *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*, Budapest, 1905. 334. p.

Mezey B.: *A büntetőjogi felelősségre vonás intézményi hátterének kialakítás a 18-19. sz.-ban. Az önálló magyar büntetés-végrehajtás jogi és szervezeti kereteinek kiépítése.* Budapest, 1990. 14. p.

Mezey B.: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, 1995. 18–19, 93, 104. p.

Pál L.: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban.* Budapest, 1976. 270–275. p.

Szemere B.: *Terve egy építendő fogháznak a magányrendszer elvei szerint*, Kassa, 1838. 49. p.

Szőllősi O.: *A magyar börtönügy*, Budapest, 1930. 23–25. p.

Tamáska P.: *Márianosztrai panoptikum*, Budapest, 1988. 16–19, 96–97. p.

Tóth L.: *Fegyházi tanulmányok, Az Illavai Fegyház*, Budapest, 1895. 16–18. p.

Tóth M.: *Tanulmányok a börtönügy terén*, Eger, 1874. 67. p.

v. Engelberg: *A büntetendő cselekmények megelőzése – különös tekintettel a patronage-ra*, Budapest, 1909. 71. p.